

Colofon

Titel: *GS Compact, bovenbouw vmbo*
Voor het centraal eindexamen geschiedenis en staatsinrichting vanaf 2024
1^e editie, 1^e druk (2023)
ISBN: 9789460621680
Auteurs: Erik Dijkstra, Peter Dik, Rosanne Boermans
Vormgeving binnenwerk: Marco Bolsenbroek, Prezns
Vormgeving omslag: Marc Weikamp

© 2023 Uitgeverij LAMBO bv Amsterdam

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 jo, het Besluit van 20 juli 1974. St.b. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht. Voor het overnemen van gedeelten uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zicht tot de uitgever te wenden.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

© 2023 c/o Pictoright Amsterdam

Van werken aangesloten bij een CISAC-organisatie zijn de publicatierechten geregeld met Beeldrecht te Amsterdam.

Voorwoord

Dit boek gebruik je om je voor te bereiden op je eindexamen geschiedenis en staatsinrichting. Of je nou vmbo BB doet, KB, GL of TL, in alle gevallen bestaat je centraal eindexamen uit drie elementen:

1. De staatsinrichting van Nederland;
2. Historisch overzicht vanaf 1900 in Nederland, Europa en de rest van de wereld;
3. Leervaardigheden in het vak geschiedenis en staatsinrichting.

De eerste twee onderdelen gaan over kennis: begrijp je hoe Nederland als land is georganiseerd? Weet je wanneer je mag stemmen, en op wie je kunt stemmen? Wat staat er in artikel 1 van onze grondwet? Je verdiept je niet alleen in de staatsinrichting van Nederland. Je moet ook weten wat er verder in de wereld is gebeurd. Sinds 1900 is er namelijk een hoop veranderd. Welke landen stonden er bijvoorbeeld tegenover elkaar in de Koude Oorlog? Hoe heeft Nederland zich gedragen in Indonesië? Waarom kwamen er zo veel Joden naar Israël na de Tweede Wereldoorlog? Als je deze vragen kunt beantwoorden, begrijp je ook meteen meer van de samenleving en de wereld om je heen.

WAAROM MOET IK DIT WETEN?

Geschiedenis kan best moeilijk zijn. Zeker als het gaat om gebeurtenissen die lang geleden plaatsvonden. Toch zijn mensen al zo lang als we leven geïnteresseerd in het verleden. Daar zijn twee redenen voor.

Ten eerste, omdat we de samenleving waar wij vandaag de dag in leven, willen begrijpen. Hoe komt het bijvoorbeeld dat we tegenwoordig allemaal een mobiele telefoon hebben? Zonder de **industrialisatie** en het ontstaan van de **consumptiemaatschappij** was dat niet mogelijk geweest. Als je niet weet wat industrialisatie en de consumptiemaatschappij met elkaar te maken hebben, wordt het lastig om een ontwikkeling als de mobiele telefoon te verklaren. En is het dus lastig de samenleving waar jij zelf in leeft, te begrijpen.

Ten tweede willen we graag leren van het verleden. Dat doe je zelf vast ook al, op persoonlijk niveau. Denk maar eens aan een keer dat je iets onhandigs deed, zoals met je fiets vallen. De volgende keer dat je fietste, lette je extra goed op zodat je niet nog een keer viel. Niet alleen mensen, maar ook samenlevingen kunnen leren van hun fouten. Als we weten waardoor de **Koude Oorlog** ontstond, kunnen we hopelijk in de toekomst voorkomen dat er weer een **wapenwedloop** plaatsvindt. En dat maakt onze samenlevingen een stuk veiliger.

VAARDIGHEDEN: VOOR NU EN VOOR DE TOEKOMST

Het laatste element, de leervaardigheden binnen dit vak, oefen je door het lezen van teksten en historische bronnen, en door afbeeldingen, video's en spotprenten te bekijken. Daarmee ontwikkel je belangrijke analytische vaardigheden. Je leert informatie te verzamelen en te beoordelen. Zo kun je tot goed onderbouwde conclusies komen. Dit zal je helpen om het verband tussen bepaalde oorzaken en gevolgen te begrijpen. En om veranderingen door de tijd heen te zien.

Die vaardigheden zijn niet alleen handig binnen het vak geschiedenis, maar ook in het dagelijks leven. Met deze vaardigheden kun je bijvoorbeeld nieuwsberichten beter begrijpen en beoordelen. Je kunt feiten van meningen onderscheiden en kritisch nadenken over de informatie die je tegenkomt op social media. Je kunt de betrouwbaarheid beoordelen en zo voorkomen dat je misleid wordt door onjuiste of bevooroordeelde bronnen. Deze vaardigheden zijn waardevol, ongeacht welke studie- of beroepsrichting je in de toekomst ook kiest.

HOE GEBRUIK IK DIT BOEK?

Door de teksten in dit boek goed te lezen, doe je de kennis op die je nodig hebt voor de eerste twee examenonderdelen: de staatsinrichting van Nederland (hoofdstuk 1) en de geschiedenis vanaf 1900 in Nederland, Europa en de rest van de wereld (hoofdstuk 2 en verder). Het boek is ingedeeld in drie tijdvakken. Elk tijdvak opent met een dubbele pagina met afbeeldingen. Zo krijg je vast een idee waar de hoofdstukken binnen dat tijdvak over gaan.

Elk hoofdstuk begint met een inleiding en een overzicht van de personen, begrippen en jaartallen die je moet leren. Handig, want dan weet je meteen waarop je moet letten bij het lezen van de tekst. De meeste hoofdstukken bestaan uit drie paragrafen. Aan het begin van elke paragraaf staan samenvattende vragen, opgesomd onder 'Na deze paragraaf kun je antwoord geven op de volgende vragen'. Kun je die vragen beantwoorden? Super, dan weet je precies waar de paragraaf over gaat!

Tussen de stukken tekst door vind je ook steeds een paar vragen. Die zijn bedoeld als verwerking van de lesstof. Als je die kunt beantwoorden, heb je de tekst goed begrepen. En de vragen met antwoorden vormen meteen een samenvatting voor jezelf die je uit je hoofd

kunt leren. Onderaan de pagina staat een tijdlijn met de belangrijkste jaartallen en gebeurtenissen van die pagina. Handig als geheugensteuntje bij het leren.

Aan het einde van elk hoofdstuk vind je toepassings- en inzichtsvragen. Die zijn bedoeld om het derde examendeel te testen, de leervaardigheden. Dit soort vragen krijg je ook op je school- en eindexamen. De toepassings- en inzichtsvragen kun je ook weer opdelen in verschillende soorten. Zo zijn er vragen met een tekstbron of beeldbron, maar ook vragen over oorzaak en gevolg. Een uitgebreide uitleg over de verschillende soorten vragen vind je achterin dit boek. Daar krijg je ook tips over hoe je deze vragen het beste kunt beantwoorden. Zo ben je nog beter voorbereid op je examen.

WAT MOET IK LEZEN EN LEREN IN DIT BOEK?

Dit boek is voor alle vmbo-niveaus. Maar het eindexamen van een GL- en TL-leerling is uitgebreider dan dat van een BB- of KB-leerling. Daarom hebben we duidelijk aangegeven wat voor welk niveau is. De lopende teksten en vragen zijn voor alle niveaus: BB, KB, GL en TL. Staat een tekst, jaartal, vraag of begrip in een geel kader, of zie je ergens **KG^T** staan? Dan is dat niet voor BB bedoeld, maar wél voor KB, GL en TL. Als laatste maken we onderscheid met roze kaders en de letters **GT**. Die onderdelen zijn – je raadt het al – alleen voor GL- en TL-leerlingen.

Een voorbeeld van een aantal toepassingsvragen aan het einde van hoofdstuk **5 De Tweede Wereldoorlog**. Over bron 5.10 worden twee vragen gesteld. Vraag 5.74 is voor alle niveaus, vraag 5.75 is alleen voor GL- en TL-leerlingen. De vraag daaronder, 5.76, is een vraag zonder bron. Deze vraag staat in een geel kader en is dus alleen voor BK, GL en TL bedoeld.

Het einde van de Tweede Wereldoorlog

bron 5.10

Een verslag van soldaat Harold Baumgarten:

Toen we het strand naderden, begonnen de kogels in te slaan op onze boot. Een van onze boten werd opgeblazen. De houtsplinters, ijzer en lichaamsdelen vlogen zo'n zeven meter de lucht in. Uiteindelijk stopte onze boot en de klep ging omlaag in nek-diep water. Duitse MG 42-machinegeweren waren gericht op de opening van de klep. Op het moment dat ik uit de boot wilde springen, was het water onder mij helderrood van het bloed van diegenen die daarnet nog voor mij stonden.

Een vijandelijk machinegeweer vuurde een salvo op ons af. Ik hoorde een inslag en direct daarna werd mijn geweer geraakt dat een enorme trilling gaf in mijn handen. Er zat een gat in het midden van mijn geweer, in de ontvanger, waar de kogels zitten. De zeven kogels in de ontvanger van mijn geweer hadden voorkomen dat de Duitse kogel mijn borst zou doorboren. Ik hoorde een andere inslag linksachter mij op hetzelfde moment en de soldaat die achter mij liep, werd geraakt.

Gebruik bron 5.10.

5.74 Over welke gebeurtenis gaat deze bron?

Gebruik nogmaals bron 5.10.

5.75^{GT} Is dit verslag geschreven door een geallieerde soldaat of door een Duitse soldaat? Leg je keuze uit door naar de bron te verwijzen.

Doe het zo:

Dit verslag is geschreven door een ... (kies: geallieerde soldaat/Duitse soldaat). Dat zie je in de bron aan ...

5.76^{KG^T} Leg uit wat Operation Market Garden en de Spoorwegstaking met elkaar te maken hebben.

DE BEGRIPPEN LEREN

In dit boek komen alle begrippen aan bod die je voor het eindexamen moet kennen. Dat zijn er nogal wat. Ook hierbij staat weer duidelijk aangegeven of het begrip voor alle vmbo-leerlingen is, of voor een bepaald niveau.

Als een begrip voor het eerst in de tekst voorkomt, staat het zwart en **dikgedrukt**. Meestal begrijp je uit de context wel wat het begrip betekent, maar aan het einde van de paragraaf vind je ook een begrippenlijst. Daarin wordt het begrip nog eens kort uitgelegd. Komt het begrip nog een keer voor in een andere paragraaf of een ander hoofdstuk, dan is het grijs en **dikgedrukt**. Dat betekent dat je het begrip dus eigenlijk al moet kennen – meteen een goede test! Ben je even vergeten wat het betekent? Geen zorgen: achterin het boek vind je een begrippenlijst. Daarin kun je opzoeken in welke paragraaf het begrip voor het eerst voorkwam. Als je terugbladert naar die paragraaf en bij de begrippenlijst kijkt (of de tekst nog eens leest), heb je zo weer de betekenis te pakken.

Een voorbeeld uit paragraaf **6.1 Het ontstaan van de Koude Oorlog**. In de lopende tekst staan de nieuwe begrippen in het zwart en die uit eerdere hoofdstukken in het grijs. Aan het einde van **6.1** (een paar pagina's verder) worden de nieuwe begrippen uitgelegd in de begrippenlijst.

BONDGENOTEN WORDEN VIJANDEN

In mei 1945 kwam een einde aan de Tweede Wereldoorlog in Europa. Duitsland was verslagen. De **geallieerden**, een militair **bondgenootschap** tussen onder andere Engeland, de Verenigde Staten (VS) en de Sovjet-Unie (SU), waren de overwinnaars. Ze hadden samengewerkt om **Hitler** te verslaan. Maar nu die strijd voorbij was, was de belangrijkste reden voor samenwerking ook weg. De relatie tussen de bondgenoten verslechterde snel.

6.1 Wat was de belangrijkste reden voor het bestaan van het geallieerde bondgenootschap tijdens de Tweede Wereldoorlog?

CONFLICT OVER IDEOLOGIE EN MACHT

In **ideologisch** opzicht verschilden de landen van het bondgenootschap sterk van elkaar. Dat wil zeggen dat ze heel andere ideeën hadden over hoe een land moest worden bestuurd. Engeland en de VS waren **democratische** landen met een **kapitalistische** economie. Rusland werd na de **Russische Revolutie** van 1917 een **dictatuur** met een **communistiche** economie.

BEGRIPPEN BB + KB + GT

communisme Een **ideologie** waarbij men een volledige gelijkheid in de samenleving probeert te creëren. In die samenleving verdienen alle mensen evenveel, is elk werk even belangrijk en zijn grond en huizen van iedereen.

ideologie Een sterke overtuiging of een manier van denken over hoe een perfecte samenleving eruit zou zien. Daarbij zit ook een duidelijk idee over hoe een land bestuurd moet worden.

invloedssfeer Een gebied dat door een ander land wordt beïnvloed of beheerst. Het gebied is nog wel onafhankelijk, maar het andere land bepaalt veel over de politiek en het bestuur.

kapitalisme Een **ideologie** waarbij het doel is de economie zo veel mogelijk te laten groeien en mensen zo veel mogelijk geld willen verdienen. Mensen zijn zelf verantwoordelijk voor hun bezit en rijkdom, in tegenstelling tot bij het **communisme**.

Inhoudsopgave

Tijdvak 1 (1848-1917)		Tijdvak 2 (1914-1945)	
Op weg naar een nieuwe staatsinrichting van Nederland	7	Twee grote wereldoorlogen	53
1 Nederland krijgt een nieuwe grondwet	8	3 De Eerste Wereldoorlog (1914-1918)	54
1.1 Willem I, Willem II en de grondwet van 1848	10	3.1 Aanleiding en oorzaken van de Eerste Wereldoorlog	56
1.2 Het Nederlandse bestuur	15	3.2 Het verloop van de oorlog	61
1.3 Verkiezingen in Nederland	19	3.3 Het einde van de oorlog	66
1.4 ^{GT} De Luxemburgse kwestie: de ministeriële verantwoordelijkheid in de praktijk	22	Toepassings- en inzichtsvragen	69
Toepassings- en inzichtsvragen	24	4 Het interbellum (1918-1939)	72
2 De industrialisatie verandert de samenleving	28	4.1 ^{GT} De Russische Revolutie en de ontwikkeling van het communisme (1917-1953)	74
2.1 De industriële revolutie	30	4.2 Herstel en crisis in de jaren 1920 en 1930	78
2.2 Armoede en de rol van de overheid	33	4.3 De opkomst van het nationaalsocialisme	82
2.3 Arbeiders willen meer invloed en strijden voor kiesrecht	36	Toepassings- en inzichtsvragen	89
2.4 De verzuiling	39	5 De Tweede Wereldoorlog (1939-1945)	92
2.5 Het einde van een tijdperk	44	5.1 Hoe de Tweede Wereldoorlog begon en zich ontwikkelde	94
Toepassings- en inzichtsvragen	48	5.2 Bezetting, vervolging en verzet in Nederland	100
		5.3 Het einde van de Tweede Wereldoorlog	106
		Toepassings- en inzichtsvragen	111

Tijdvak 3 (vanaf 1945)
Een nieuwe wereldorde ontstaat **117**

6 De Koude Oorlog **118**

6.1 Het ontstaan van de Koude Oorlog 120

6.2 Conflicten in de Koude Oorlog 124

6.3 Het einde van de Koude Oorlog en
het ontstaan van een nieuwe wereldorde 128

Toepassings- en inzichtsvragen 133

7 De Nederlandse samenleving na 1945 **138**

7.1 De politiek in Nederland en Europa na
de Tweede Wereldoorlog 140

7.2 De wederopbouw en de verzorgingsstaat 151

7.3 Nederland verandert 156

Toepassings- en inzichtsvragen 163

8 De koloniale relatie Indonesië – Nederland **168**

8.1 Het ontstaan en veranderen van
de koloniale band 170

8.2 De Tweede Wereldoorlog en het uitroepen
van de onafhankelijkheid 174

8.3 Nederland en de Republiek Indonesië 178

Toepassings- en inzichtsvragen 183

9 Israël en de Arabische wereld **186**

9.1 Het gebied Israël/Palestina en zijn bewoners 188

9.2 Twee wereldoorlogen, met nog meer oorlog
als gevolg 190

9.3 De strijd gaat door 194

Toepassings- en inzichtsvragen 196

Examentraining **198**

**Nuttige tips bij het maken van
het centraal examen geschiedenis** **198**

Vraagtypen op het eindexamen 201

Kennisvraag 201

Chronologievraag 202

Toepassingsvraag met tekstbron 204

Toepassingsvraag met beeldbron 205

Toepassingsvraag zonder bron 207

Oorzaak en gevolg 208

^{KB+GT} Continuïteit en verandering 210

Index **212**

Tijdvak 2 (1914-1945)

Van 1914 tot 1945 heerste er onrust. Niet alleen in Nederland vanwege een veranderende samenleving (zie Tijdvak 1), ook tussen landen in Europa en de rest van de wereld. De spanningen leidden tot de Eerste Wereldoorlog (1914-1918). In het begin had men zelfs zin in die oorlog. Landen hadden tijdens de industrialisatie nieuwe wapens ontwikkeld, en die wilden ze graag uitproberen. Al snel bleek het een vernietigende loopgravenoorlog te worden met heel veel slachtoffers. Duitsland gaf zich uiteindelijk over en kreeg de schuld van de oorlog in het Verdrag van Versailles (1919). Duitsland moest aan andere landen de schade vergoeden die zij hadden geleden in de oorlog, in de vorm van herstelbetalingen.

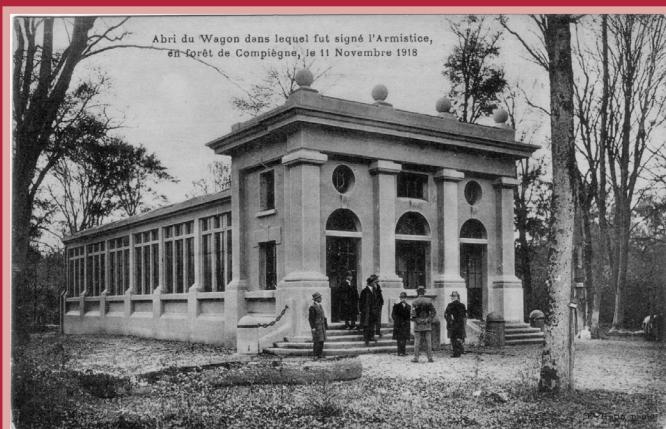

Afb. 1 Deze treinwagon werd in 1918 door de Franse legerleider Ferdinand Foch in beslag genomen, tijdens de Eerste Wereldoorlog. De wagon werd omgebouwd tot privékantoor van Foch en werd zo het nieuwe, verplaatsbare hoofdkantoor van het Franse leger.

Daarmee was de rust even teruggekeerd, maar in 1929 brak er een wereldwijde economische crisis uit. Vooral Duitsland was hard getroffen, vanwege de herstelbetalingen. Mede daardoor kon het nationaal-socialisme opkomen met aan het hoofd een dictator, Adolf Hitler. Hij beloofde Duitsland uit de crisis te redden en viel andere Europese landen aan. Daarmee was de Tweede Wereldoorlog begonnen. In 1940 werd ook Nederland bezet. Net als in andere bezette landen lieten de nazi's in Nederland Joden, communisten en andere tegenstanders naar concentratiekampen vervoeren. Bij de oorlog raakten steeds meer landen betrokken, vanwege bondgenootschappen die landen onderling sloten. Na vijf jaar vechten werd Duitsland uiteindelijk verslagen en werden de bezette landen bevrijd. De gevolgen van de oorlog zouden nog lang merkbaar zijn.

Afb. 2 Op 11 november 1918 werd in de wagon de **wapenstilstand** voor de Eerste Wereldoorlog getekend. In de praktijk betekende dit dat Duitsland zich overgaf. De trein stond toen middenin de Franse bossen, in het plaatsje Compiègne. De wagon wordt sindsdien het 'wapenstilstandsrijtuig' of de 'wagon van Compiègne' genoemd.

Afb. 3 Na de Eerste Wereldoorlog werd het wapenstilstandsrijtuig jarenlang in Parijs tentoongesteld. In 1927 werd het gerestaureerd en teruggebracht naar Compiègne, waar een speciaal museum voor de wagon werd gebouwd.

Afb. 4 Tijdens de Tweede Wereldoorlog beval **Hitler** het museum in Compiègne te slopen, om zo het wapenstilstandsrijtuig eruit te kunnen halen.

Twee grote wereldoorlogen

Afb. 5 De wagon werd teruggereden naar de plek waar de wapenstilstand in **1918** was ondertekend. Daar kwamen de Franse legerleiding en die van **nazi-Duitsland** in juni **1940** weer bijeen. Ook Hitler was daarbij aanwezig (op de foto de tweede van rechts).

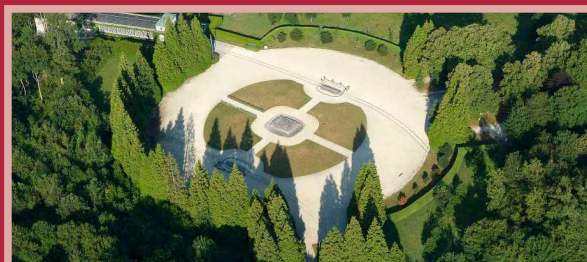
Afb. 6 Op 22 juni 1940 werd hier opnieuw een wapenstilstand getekend tussen Frankrijk en Duitsland. Dit keer waren het de Fransen die grondgebied moesten inleveren. Bij hun vertrek vernietigden de nazi's de gehele gedenkplaats in Compiègne.

Afb. 7 Na het tekenen van de wapenstilstand van 1940 werd de wagon naar Berlijn gereden als oorlogstrofee. Op de foto rijdt hij onder de Brandenburger Tor door. Daar werd het rijtuig jarenlang tentoongesteld, totdat in **1945** de **geallieerden** Duitsland binnenvielen. De nazi's verplaatsten het naar een klein stadje in het midden van Duitsland, waar het in brand gestoken werd, vlak voordat de Amerikanen het stadje bereikten.

Afb. 8 In 1950 werd de gedenkplaats in Compiègne hersteld en werd er een replica van het wapenstilstandsrijtuig gebouwd; een exacte kopie van de vernietigde wagon uit 1918.

Afb. 9 De replica wordt vandaag de dag nog steeds tentoongesteld in het herstelde monument in de bossen van Compiègne. Op de foto zie je links het gebouw en museum waarin de wagon wordt bewaard.

3 DE EERSTE WERELDOORLOG (1914-1918)

- 3.1 Aanleidingen en oorzaken van de Eerste Wereldoorlog
- 3.2 Het verloop van de oorlog
- 3.3 Het einde van de oorlog

4 HET INTERBELLUM (1918-1939)

- 4.1 ^{GT} De Russische Revolutie en de ontwikkeling van het communisme (1917-1953)
- 4.2 Herstel en crisis in de jaren 1920 en 1930
- 4.3 De opkomst van het nationaalsocialisme

5 DE TWEDE WERELDOORLOG (1939-1945)

- 5.1 Hoe de Tweede Wereldoorlog begon en zich ontwikkelde
- 5.2 Bezetting, vervolging en verzet in Nederland
- 5.3 Het einde van de Tweede Wereldoorlog

3

De Eerste Wereldoorlog (1914-1918)

Afb. 3.1 De Eerste Wereldoorlog kende een heel nieuwe manier van oorlog voeren, zowel qua wapens als wie er meededen. Hier zien we Australische soldaten in een loopgraaf bij Ieper in België (1917). België was bezet door de Duitsers. Australiërs vochten mee aan de kant van de **geallieerden**. Behalve vuurwapens werden aan beide kanten ook chemische stoffen ingezet om de vijand te verstikken. Daarom droegen de soldaten een gasmasker.

De Eerste Wereldoorlog heet niet voor niets zo. Het was voor het eerst dat er op zo'n grote schaal werd gevochten tussen landen, die onderling ook weer bondgenootschappen sloten. Het centrum van de oorlog lag in Europa, maar ook landen als de Verenigde Staten, Japan en overzeese koloniën raakten betrokken. Het enthousiasme voor de oorlog was in het begin groot. Landen wilden hun nieuwe wapens uitproberen en soldaten wilden vechten voor de vrijheid van hun volk. Maar al snel werd duidelijk dat de loopgravenoorlog bloederig was, en veel slachtoffers zou eisen onder soldaten en burgers. Na vier jaar vechten werd in Frankrijk de wapenstilstand getekend en was de **Eerste Wereldoorlog voorbij**.

3.1 Aanleidingen en oorzaken van de Eerste Wereldoorlog

3.2 Het verloop van de oorlog

3.3 Het einde van de oorlog

IN DIT HOOFDSTUK LEER JE DE BETEKENIS VAN:

- bondgenootschap
- centralen
- distributiebonnen
- 'dodendraad'
- enthousiasme over de oorlog
- geallieerden
- grondgebied
- herstelbetalingen
- loopgravenoorlog
- militarisme
- mobilisatie
- nationalisme
- neutraliteit
- propaganda
- schaarste
- Verdrag van Versailles
- vluchtelingen
- Weimarrepubliek
- censuur^{KGT}
- handelsbelemmering^{KGT}
- onbeperkte duikbotenoorlog^{KGT}
- Russische Revolutie^{KGT}
- totale oorlog^{KGT}
- tweefrontenoorlog^{KGT}
- vijanddenken^{KGT}
- Volkenbond^{KGT}
- Von Schlieffenplan^{KGT}
- vrijwilligers^{KGT}
- wapenwedloop^{KGT}

IN DIT HOOFDSTUK LEES JE WAAROM DE VOLGENDE JAARTALLEN BELANGRIJK ZIJN:

1914 Eerste Wereldoorlog breekt uit.

vanaf 1917^{KGT} onbeperkte duikbotenoorlog^{KGT}

1917 Verenigde Staten doen mee in de Eerste Wereldoorlog, maar Rusland niet meer na de Russische Revolutie^{KGT}

1918 einde van de Eerste Wereldoorlog

IN DIT HOOFDSTUK MAAK JE KENNIS MET:

Frans Ferdinand
kroonprins van Oostenrijk-Hongarije in de jaren 1910

Gavrilo Princip^{KGT}
moordenaar van kroonprins Frans Ferdinand

3.1

Aanleiding en oorzaken van de Eerste Wereldoorlog

De moord op Frans Ferdinand wordt gezien als het begin van de Eerste Wereldoorlog. Maar wat was er nog meer aan de hand?

Na deze paragraaf kun je antwoord geven op de volgende vragen:

- Wat waren de oorzaken en aanleiding van de Eerste Wereldoorlog?
- Wat waren de centralen en de geallieerden voor bondgenootschappen?

DE AANLEIDING VOOR DE EERSTE WERELDOORLOG

In 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Het werd een strijd die vier jaar zou duren. De oorlog leidde uiteindelijk tot tien miljoen dodelijke slachtoffers en bijna twee keer zoveel gewonden. Op afbeelding 3.2 zie je hoe **Gavrilo Princip**^{KGT} de kroonprins en -prinses van Oostenrijk-Hongarije vermoordt. Dat wordt vaak gezien als het (letterlijke) startschot voor de Eerste Wereldoorlog.

Dit was inderdaad een directe aanleiding voor deze oorlog, maar er waren meer oorzaken. In Europa liep de spanning tussen landen al jarenlang op. Het was wachten tot deze spanningen tot een explosie zouden komen. Dat gebeurde dus door de moord op **kroonprins Frans Ferdinand** op 28 juni 1914 in Sarajevo.

WAT ERAAN VOORAFGING

Voor 1870 bestond Duitsland uit veel kleine staatjes. De belangrijkste hiervan was Pruisen, met Otto von Bismarck als minister-president. Hij wilde van Duitsland een eenheid maken. In 1867 lukte het hem om 22 staatjes samen te voegen. Dit werd de Noord-Duitse Bond.

Op dat moment was Frankrijk het sterkste land in Europa en Frankrijk zag een verenigd Duitsland als een bedreiging. Om die reden verklaarde Frankrijk in 1870 de oorlog aan Pruisen. Al snel werd Frankrijk verslagen. Daarna voegde Duitsland de Franse provincie Elzas-Lotharingen toe aan het eigen grondgebied.

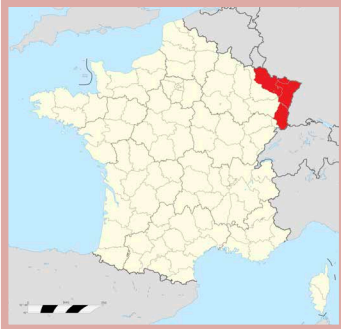

Afb. 3.2 Tekening van hoe **Gavrilo Princip** de **kroonprins** en -prinses van **Oostenrijk-Hongarije** in 1914 vermoordde.

- 3.1 Waardoor werd Duitsland in 1867 een bedreiging voor Frankrijk?
- 3.2 Wat was in 1870 hiervan het gevolg?

28 juni 1914 moord op **Frans Ferdinand**.

28 juli 1914 begin Eerste Wereldoorlog.

Afb. 3.3 Het gebied Elzas-Lotharingen, op de grens tussen Frankrijk en Duitsland.

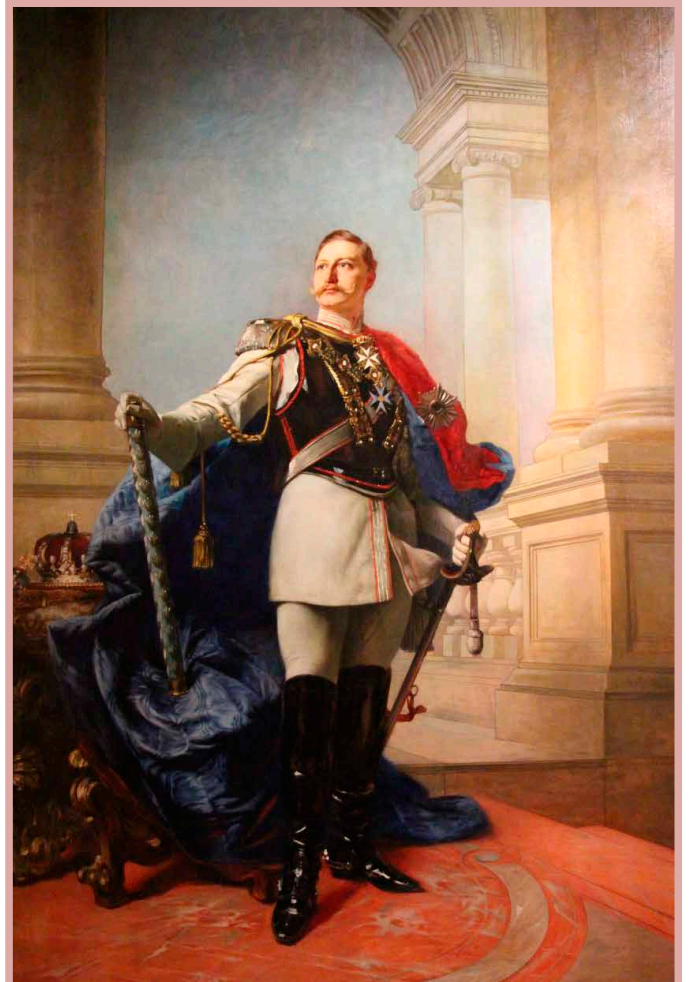
VIJANDBEELDEN EN NATIONALISME

Door de verloren oorlog met Duitsland was Frankrijk zijn positie als belangrijkste land in Europa kwijtgeraakt. Die positie wilden de Fransen terug. En ze wilden wraak. Maar Duitsland ontwikkelde zich snel op militair en economisch gebied. Dat zorgde ervoor dat ook andere landen zich bedreigd gingen voelen door Duitsland. De landen begonnen elkaar als vijand te zien. Dit **vijanden**^{KGT} werd sterker gemaakt door de media. De ander werd hierin neergezet als een gevaarlijk monster dat tegengehouden moest worden. Tegelijkertijd werd het eigen land opgehemeld. De eigen taal, cultuur, mensen en geschiedenis waren iets om trots op te zijn. Dit **nationalisme** zorgde ervoor dat veel mensen hun eigen staat als beste land zagen. Dit gevoel van beter zijn dan een ander leverde ook de nodige spanning op.

- 3.3 Waardoor gingen landen elkaar als vijand zien?
3.4 Wat is nationalisme?

Afb. 3.4 Een ansichtkaart uit 1914 met in het midden keizer Wilhelm II afgebeeld. Hij draagt de vlag van het Duitse rijk. Eronder staat: 'De kiezer roept, en iedereen komt!'. Dit is een voorbeeld van **nationalisme** en **propaganda** (zie ook 3.2). In werkelijkheid werd Wilhelm II helemaal niet zo toegejuicht door de menigte.

Afb. 3.5 De Duitse keizer Wilhelm II. Hier heeft hij zich als oorlogsheld laten portretteren, in militaire outfit en met wapens.

MILITARISME EN WAPENWEDLOOP

In 1888 kwam keizer Wilhelm II aan de macht. Hij wilde van Duitsland een nog machtiger land maken. Hij had een sterk leger, een enorme vloot en organiseerde grote parades. Met dit **militarisme** wilde hij de wereld laten zien dat Duitsland een machtig land was. Het versterken van het leger en de vloot met steeds meer en krachtigere wapens hoorde hier ook bij. Dit maakte de omringende landen onrustig. Ook zij begonnen meer wapens te maken om tegenwicht te bieden aan het groeiende Duitse leger. Een **wapenwedloop**^{KGT} was het gevolg: de strijd tussen landen om zo veel mogelijk en zo krachtig mogelijke wapens in bezit te hebben.

- 3.5 Welk doel had Keizer Wilhelm II toen hij aan de macht kwam?
3.6 Hoe wilde hij dit doel bereiken?
3.7^{KGT} Wat is een wapenwedloop?

INDUSTRIALISATIE EN MODERNE WAPENTECHNIKEN

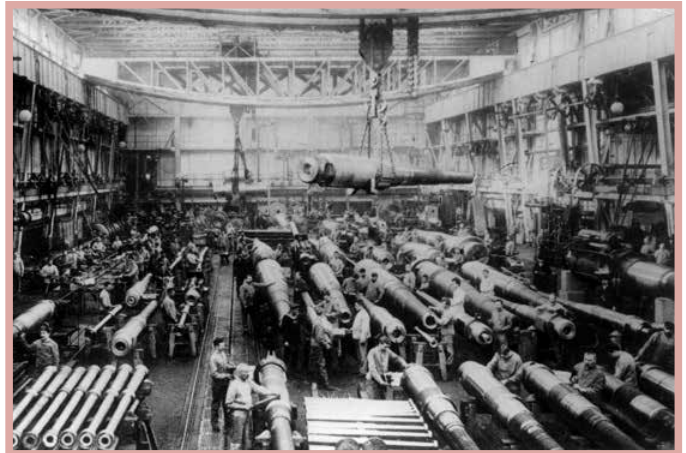
De **industrialisatie** maakte massaproductie van wapens mogelijk. Zo werden in de wapenfabrieken steeds gevaarlijkere kanonnen gemaakt. Maar ook het ontwikkelen van nieuwe wapens werd hierdoor gemakkelijker. Mensen wilden maar al te graag de kracht van deze nieuwe wapens uitproberen.

- 3.8** Welke twee effecten had de industrialisatie op de productie van wapens?

MODERN IMPERIALISME

Ondertussen ging keizer Wilhelm II *Weltpolitik* (wereldpolitiek) voeren. Hij wilde zich met alles bemoeien wat er in de wereld gebeurde. Duitsland wilde zijn macht uitbreiden door gebieden te veroveren en te beheersen. Het wilde net als Engeland een sterke vloot en veel koloniën over de hele wereld hebben. De industrialisatie versterkte dit verlangen. Want hierdoor was er een grotere behoefte aan grondstoffen voor de fabrieken, en die grondstoffen konden ze uit het buitenland halen. Ook woonden er in de koloniën meer mensen die hun producten konden kopen. Dit **modern imperialisme**^{KGT} zorgde voor concurrentie met andere landen. Die landen wilden namelijk ook hun macht vergroten.

- 3.9** Wat is *Weltpolitik*?
3.10 Waarom wilde Duitsland koloniën? Geef twee redenen.

Afb. 3.6 Een wapenfabriek aan het begin van de twintigste eeuw. Dankzij geautomatiseerde machines rolden wapens in hoog tempo van de lopende band.

BONDGENOOTSCHAPPEN

De oplopende spanning in Europa zorgde ervoor dat landen behoefte hadden aan andere landen waar ze op konden vertrouwen. Om samen sterker te staan werden **bondgenootschappen** gesloten, allianties genaamd. Duitsland vormde een bondgenootschap met Oostenrijk-Hongarije en Italië, de Triple Alliantie. Samen werden zij ook wel de **centralen** genoemd. Aan de andere kant vormden Groot-Brittannië, Frankrijk en Rusland de Triple Entente. Zij heetten de **geallieerden**.

- 3.11** Noem de namen van de twee bondgenootschappen die ontstonden. Zet achter iedere naam welke landen erbij hoorden.
3.12 Het sluiten van bondgenootschappen was een van de oorzaken die leidden tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Noem nog drie dieperliggende oorzaken (indirecte oorzaken) die al eerder in de tekst genoemd worden.

EEN KNAL MET GROTE GEVOLGEN

Al deze zaken speelden in Europa op het moment dat de kroonprins van Oostenrijk-Hongarije, Frans Ferdinand, werd vermoord op 28 juni 1914 door Gavrilo Princip. Op die dag maakte Frans Ferdinand samen met zijn vrouw een rijtoer door Sarajevo, de hoofdstad van Bosnië. Dit land was in 1908 bezet door Oostenrijk-Hongarije. Gavrilo Princip was een Bosnisch-Servische nationalist. Hij wilde dat Bosnië zich zou aansluiten bij Servië.

28 juni 1914 moord op Frans Ferdinand.

Afb. 3.7 Militaire bondgenootschappen in 1914.

Dit kon pas als Bosnië eerst door Oostenrijk-Hongarije werd afgestoten. Hij hoopte dat de moord op de Oostenrijk-Hongaarse kroonprins tot een afstoting zou leiden.

- 3.13** Wat was de directe aanleiding voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog?
- 3.14** Waarom wilde Gavrilo Princip dat Oostenrijk-Hongarije het land Bosnië zou afstoten?

EXPLOSIE VAN SPANNINGEN

De Oostenrijk-Hongaarse regering hield Servië verantwoordelijk voor de moord. Oostenrijk-Hongarije eiste dat een Oostenrijks onderzoeksteam met hulp van soldaten de moord in Servië zou onderzoeken. Dit weigerde Servië. Duitsland steunde Oostenrijk-Hongarije in dit conflict. Servië kreeg steun van Rusland.

Op 28 juli 1914 viel Oostenrijk-Hongarije Servië binnen. Rusland, Frankrijk en Duitsland begonnen naar aanleiding daarvan hun troepen te **mobiliseren**. Dat wil zeggen dat ze hun legers klaarmaakten om oorlog

te gaan voeren. Duitsland wilde Oostenrijk-Hongarije te hulp komen. Maar het was bang dat het tegelijkertijd van twee kanten zou worden aangevallen door de bondgenoten Frankrijk in het westen en Rusland in het oosten. Zo'n **tweefrontenoorlog**^{KGT} zag Duitsland niet zitten. Het wilde niet afwachten. Daarom viel Duitsland op 4 augustus 1914 Frankrijk aan via het tot dan toe neutrale België. Engeland had beloofd dat het zou helpen de **neutraliteit** van België te beschermen. Daarom verklaarde het Duitsland de oorlog. De Eerste Wereldoorlog was begonnen.

- 3.15** Wat wordt bedoeld met 'mobiliseren'?
- 3.16**^{KGT} Wat was de tweefrontenoorlog waar Duitsland bang voor was?
- 3.17** Waarom verklaarde Engeland aan Duitsland de oorlog?

4 augustus 1914 Duitsland valt Frankrijk aan via België om een **tweefrontenoorlog**^{KGT} te voorkomen.

BEGRIPPEN BB + KB + GT

bondgenootschap Een groep landen die elkaar beloven te helpen in een oorlog.

centralen Een van de **bondgenootschappen** tijdens de Eerste Wereldoorlog, bestaande uit Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en het Ottomaanse Rijk (later Turkije).

geallieerden Een van de **bondgenootschappen** tijdens de Eerste Wereldoorlog, bestaande uit Frankrijk, Groot-Brittannië en Rusland. Later sloten ook de Verenigde Staten zich aan bij de geallieerden.

militarisme Laten zien dat een land een machtig leger heeft. Dit kan een leider tonen door bijvoorbeeld veel soldaten en een sterke vloot van ooglogsschepen te hebben, en grote militaire parades te organiseren.

mobilisatie Het land klaarmaken voor oorlog, door soldaten, wapens en vervoer voor te bereiden.

nationalisme Het idee dat mensen in een land bij elkaar horen omdat ze dezelfde taal, cultuur, volk en geschiedenis hebben. Je mag trots zijn op die gemeenschappelijke basis.

neutraliteit Geen kant kiezen in de oorlog en niet meedoen aan de strijd.

BEGRIPPEN KB + GT

twefrontenoorlog Oorlog waarbij een land moet vechten aan twee kanten, bijvoorbeeld in het oosten en in het westen.

vijanddenken Andere landen zien als een gevaar (voor jezelf).

wapenwedloop Strijd tussen verschillende landen om de beste wapens te ontwikkelen en zo veel mogelijk wapens te produceren.

Afb. 3.8 België had **neutraal** willen blijven in de oorlog, maar Duitsland viel het land toch binnen. Hier zien we de zogeheten Vlaamse Burgerwacht die de Duitsers de weg probeerden te versperren, maar die geen enkele kans maakte tegen het veel grotere Duitse leger.

Afb. 3.9 De Duitsers bezetten de Grote Markt in Brussel (1914).

3.2

Het verloop van de oorlog

In het begin was iedereen enthousiast over deze spannende nieuwe oorlog. Hoe verliep de Eerste Wereldoorlog verder?

Na deze paragraaf kun je antwoord geven op de volgende vragen:

- Hoe verliep de Eerste Wereldoorlog?
- Op welke vijf punten verschilde de Eerste Wereldoorlog met oorlogen daarvoor?
- Welke gebeurtenissen en ontwikkelingen vonden plaats in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog?

Afb. 3.10 Tijdens het kerstbestand (**wapenstilstand**) van 1914 speelden Duitse en Engelse soldaten voetbal met elkaar op het lege stuk grond waar ze vlak ervoor nog om vochten.

TEN AANVAL

Duitsland was vanwege de Frans-Russische samenwerking bang om van twee kanten te worden aangevallen. De Duitse generaal Von Schlieffen had een plan bedacht. Dit **Von Schlieffenplan**^{KGT} ging ervan uit dat Rusland ten minste zes weken nodig zou hebben om te **mobiliseren**. Als Duitsland binnen veertig dagen Frankrijk zou uitschakelen, zouden de Duitsers daarna tegen Rusland kunnen vechten. Zo konden ze een tweefrontenoorlog vermijden. Om Frankrijk snel

uit te schakelen, zou het Duitse leger via België gaan. Zo konden de Duitsers om de Franse verdedigingslinie heen gaan.

De Duitse troepen trokken door België. Maar ze bleven steken in Noord-Frankrijk. Hier werden de Duitsers verslagen in het najaar van 1914. Daarna groeven de troepen zich in. De volgende vier jaar werd er een **loopgravenoorlog** gevoerd in België en Noord-Frankrijk.

De Russen hadden maar tien dagen nodig om te mobiliseren in plaats van de verwachte zes weken. Het Von Schlieffenplan was dus mislukt. Duitsland kwam daardoor toch in de gevreesde **tweefrontenoorlog**^{KGT} terecht.

3.18^{KGT} Wat was het Von Schlieffenplan?

3.19 Waardoor mislukte het Von Schlieffenplan?

3.20 Wat was het gevolg van het mislukken van het Von Schlieffenplan?

Afb. 3.11 Enthousiaste soldaten in een truck op weg naar het front.

ZIN OM OORLOG TE VOEREN

In het begin was er in veel landen **enthousiasme over de oorlog**. Het was de kans om te laten zien dat hun land het sterkste was. Men was ervan overtuigd dat de soldaten na een korte strijd als winnaars naar huis zouden komen. Ze zouden als helden terugkeren en voor de kerst weer thuis zijn. Soldaten hadden zin om voor hun land te vechten en ook veel **vrijwilligers**^{KGT} meldden zich aan bij het leger. Hierbij was de sociale druk om je als vrijwilliger in te schrijven erg groot. Als je niet meevocht, hoorde je er niet meer bij of was je een lafaard.

3.21 Waarom was er in veel landen enthousiasme om mee te doen aan de oorlog?

3.22^{KGT} Waarom meldden zich zo veel vrijwilligers aan bij het leger?

LOOPGRAVENOORLOG

Aan het westfront lagen legers in haastig gegraven loopgraven tegenover elkaar. Tussen de loopgraven van de Duitsers en die van de **geallieerden** lag een strook modder. De modder was omgeploegd door granaatexplosies. Bovendien was er overal prikkeldraad gespannen. Dit was het niemandsland.

Als de legers in een gebied elkaar aanvielen, kostte dat veel levens. En als soldaten de aanval wonnen, schoten ze maar een klein stukje op. Een paar dagen later won het andere leger vaak weer en waren ze hun terreinwinst

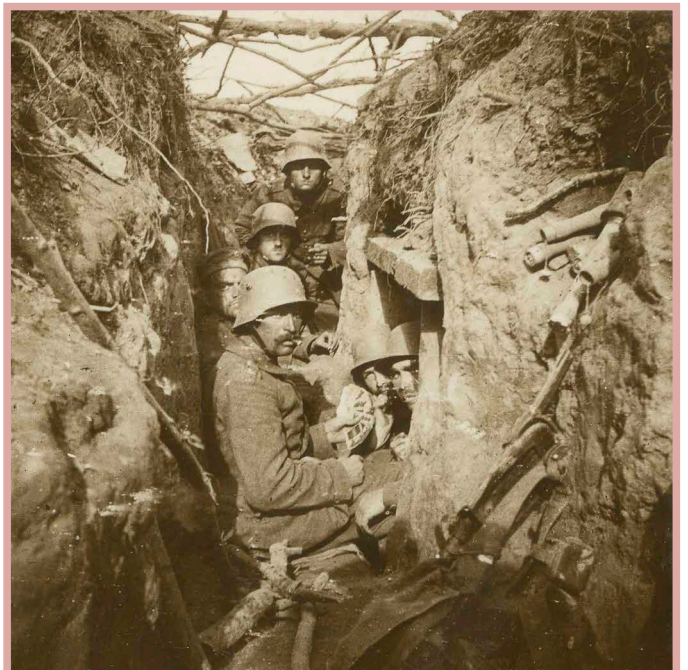
kwijt. Zo hielden de legers elkaar op dezelfde plek. Vijandelijke sluipschutters, granaataanvallen en gifgas-aanvallen waren bijna dagelijkse gevaren voor de soldaten.

Het leven in een loopgraaf was verschrikkelijk. Loopgraven waren modderige geulen waarin men tot de knieën wegzakte. Alles werd vochtig en smerig en het water en de kou drongen door kleren en laarzen heen. De langdurig natte voeten konden zelfs dodelijke infecties veroorzaken. Lijken konden vaak door de omstandigheden en de grote aantallen niet snel worden begraven.

3.23 Beschrijf wat een loopgraaf was.

NIEUWE WAPENS EN NIEUWE STRATEGIEËN

De Eerste Wereldoorlog eiste veel slachtoffers. Er zijn verschillende verklaringen voor waarom er zoveel slachtoffers waren. Zo beschouwden legerleiders de aanval als de beste tactiek. Maar in deze oorlog waren juist de verdedigers in het voordeel. Grote groepen soldaten werden tegelijk naar voren gestuurd om aan te vallen. Machinegeweren en granaatbombardementen zorgden ervoor dat oude gevechtstactieken niet meer

Afb. 3.12 Duitse soldaten in een **loopgraaf**. Er werd niet de hele tijd gevochten. Vaak speelden ze bijvoorbeeld kaartspelletjes om de tijd door te komen.

werkten. Deze nieuwe wapens maakten enorm veel slachtoffers. Het besef dat het massaal naar voren sturen van soldaten niet werkte, drong maar langzaam door bij de bevelhebbers. Nieuw waren ook de bewuste bombardementen op burgers. De vijand hoopte dat daardoor de strijd snel zou worden opgegeven. Naast het machinegeweer en granaatbombardementen werden er ook andere nieuwe wapens ingezet die talloze slachtoffers maakten. Er werd gebruikgemaakt van gifgas, vlammenwerpers, tanks en vliegtuigen.

3.24 Noem twee oorzaken waardoor er zo veel slachtoffers vielen tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Afb. 3.13 Soldaten lopen op het niemandsland (1918).

TOTALE OORLOG KB + GT

Tijdens de Eerste Wereldoorlog ging het niet alleen meer om de legers van de strijdende partijen. Het vechten was een onderdeel van iets veel groters. Van ieder betrokken land richtte ook de economie zich op de oorlog. De volledige industrie werd ingezet voor de productie van wapens en munitie (kogels, granaten, mijnen). Vrouwen namen de plaatsen over van de mannen die naar het front waren gestuurd. Zij werkten in de wapenfabrieken en bestuurden de tram of de bus. De hele samenleving werd betrokken bij de oorlog. De oorlog was **totaal**.

3.25^{KGT} Wat is een totale oorlog?

PROPAGANDA EN CENSUUR

Tijdens de oorlog werd **propaganda** steeds belangrijker. Regeringen verspreidden informatie om de burgers te overtuigen van hun ideeën. Die informatie klopte vaak niet. Zo wilden regeringen ervoor zorgen dat men de vijand ging haten. Ze zeiden dat de oorlog noodzakelijk was om de vijand te verslaan. Het gebruik van propaganda was dus een manier om het **vijanddenken^{KGT}** te versterken. Maar als de vijand aan de winnende hand was, wilde de overheid geen slecht nieuws vertellen. Daarom paste ze **censuur^{KGT}** toe. De overheid verbood dan om informatie te verspreiden.

3.26 Wat is propaganda?

3.27 Waarvoor werd propaganda gebruikt in de Eerste Wereldoorlog?

3.28^{KGT} Waarom deed de overheid aan censuur?

VERANDERENDE BONDGENOOTSCHAPPEN EN DE VERENIGDE STATEN

In 1915 had Italië zich losgemaakt van de **centralen** en zich aangesloten bij de geallieerden. Bij de centralen hadden Bulgarije en het Ottomaanse Rijk (na de oorlog de Turkse Republiek) zich aangesloten. Steeds meer landen raakten betrokken bij de oorlog en kozen een kant. Zo ook de Verenigde Staten.

Engeland was al snel na het uitbreken van de oorlog begonnen met het blokkeren van Duitse havens. Op die manier konden Duitse schepen niet meer in- en uit varen. Daarop kondigde Duitsland in februari 1917 een **onbeperkte duikbotenoorlog^{KGT}** aan. Dit hield in dat Duitsland alle schepen, zowel vijandelijke als neutrale, lieten zinken als ze binnen bereik van een Duitse onderzeeër kwamen. Hiermee maakte Duitsland de Verenigde Staten flink boos. Het was een van de redenen voor de Verenigde Staten om deel te nemen aan de oorlog. Een andere reden was het Zimmermann-telegram. Dit was een telegram dat in januari 1917 door een Duitse minister, Arthur Zimmermann, naar Mexico werd gestuurd. Hierin vroeg hij of Mexico de Verenigde Staten aan kon vallen. Het telegram werd onderschept en aan de Amerikaanse president getoond. In april 1917 verklaarde hij Duitsland de oorlog. De VS sloot zich aan bij de geallieerden.

vanaf 1917^{KGT} Duitsland begint **onbeperkte duikbotenoorlog^{KGT}**.

april 1917 de VS verklaart Duitsland de oorlog.

De Amerikaanse deelname zou het keerpunt van de oorlog worden. De geallieerden kregen weer meer vertrouwen in een goede afloop. En de Duitsers werden flink teruggedrongen. De Duitse soldaten kregen juist steeds minder vertrouwen in een overwinning. Ze hadden er een grote tegenstander bij gekregen.

3.29^{KGT} De Verenigde Staten wilde eerst niet meedoen aan de oorlog. Noem de twee redenen waarom dit uiteindelijk toch gebeurde.

3.30 Waarom was de deelname van de Verenigde Staten aan de Eerste Wereldoorlog een keerpunt?

NEDERLAND DOET NIET MEE...

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verklaarde Nederland **neutraal** te zijn. Nederland koos geen partij en wilde niet betrokken worden bij de oorlog. Maar in de zomer van 1914 begon wel de **mobilisatie** van het Nederlandse leger. Er werden 200.000 Nederlandse mannen opgeroepen om zich te melden voor het leger. Het was nog onduidelijk of Nederland toch aan de oorlog zou meedoen. Voor de zekerheid moest het Nederlandse leger paraat zijn. De mobilisatie duurde uiteindelijk meer dan vier jaar. Veel van de opgeroepen mannen hadden een gezin en waren kostwinner. Tijdens de mobilisatie werd hun salaris niet doorbetaald. Ze kregen wel een vergoeding, maar die was vaak te laag om een gezin van te onderhouden. Duizenden gezinnen leefden in armoede. Ze konden niet genoeg voedsel meer kopen en de huur niet meer betalen. Er werden steuncomités opgericht om geld en voedsel in te zamelen voor de gezinnen van de gemobiliseerde soldaten.

3.31 Wat betekende het dat Nederland neutraal was?

3.32 Waarom mobiliseerde Nederland toch het leger?

3.33 Leg uit waarom armoede een gevolg was van de mobilisatie.

... MAAR LIJDT WEL ONDER DE OORLOG

De Nederlandse neutraliteit werd door de Britten en de Duitsers geaccepteerd. Ze hielden wel in de gaten of Nederland niemand een voordeel gaf. Daarom werden Nederlandse handelsschepen gecontroleerd. En Nederland moest beloven dat het zijn handel alleen voor Nederland zouden gebruiken en niet zou verkopen aan de Duitsers. Door deze **handelsbelemmeringen^{KGT}** van de Britten kwamen er in de loop van de oorlog minder producten Nederland binnen. Ook door de onbeperkte duikbotenoorlog van de Duitsers en de gevaarlijke Britse zeemijnen werd het voor Nederlandse handelsschepen en visserijboten steeds moeilijker om de zee op te gaan. Zonder invoering van producten van overzee had Nederland niet voldoende grondstoffen. Dit zorgde ervoor dat de productie in Nederland terugliep. Hierdoor ontstonden tekorten, **schaarste** genaamd. De prijzen van producten en voedsel stegen. Zo had ook het neutrale Nederland last van de oorlog. Graan werd schaars, aardappels werden twee keer zo duur en vlees was zeldzaam.

Deze dreigende armoede en honger zorgden ervoor dat de Nederlandse overheid besloot de voedselvoorziening te organiseren. Voor een eerlijke verdeling van het beschikbare voedsel kregen de mensen **distributiebonnen**. Alleen met deze bonnen konden mensen producten halen. De overheid wilde namelijk niet dat rijke mensen al het eten opkochten en het daarna veel duurder verkochten aan anderen. In Nederland kwamen zo onder andere vlees, brood, benzine, hout, metaal en zeep 'op de bon'.

3.34^{KGT} Leg uit waarom schaarste in Nederland een gevolg was van de Britse handelsbelemmeringen.

3.35 Noem nog een reden waardoor Nederlandse boten steeds minder makkelijk de zee op konden.

3.36 Waarom voerde de Nederlandse regering distributiebonnen in?

Afb. 3.14 Distributiebonnen waarmee burgers eten konden kopen, zoals boter, aardappelen en vis. Maar ook producten als zeep en textiel kwamen 'op de bon'.

VLUCHTELINGEN EN DE DODENDRAAD

Al in het begin kreeg Nederland te maken met de gevolgen van de oorlog. Doordat de Duitsers Luxemburg en België binnenvielen, sloegen een miljoen Belgische burgers en militairen op de vlucht naar Nederland. Ze werden in Nederland opgevangen in 'vluchtorden'. Dit waren speciaal gebouwde dorpjes met een postkantoor, ziekenhuis, kerk en winkels. De meeste **vluchtelingen** keerden in de loop van de oorlog weer terug. Maar zo'n 80.000 Belgische burgers brachten de vier oorlogsjaren in Nederland door.

Om meer vluchtelingen, spionnen, vrijwilligers voor het Belgische leger, verzetslieden en Duitse overlopers tegen te houden, bouwden de Duitsers in 1915 een elektrische versperring bij de grens tussen België en Nederland. Hierdoor waren minder soldaten nodig om de grens te bewaken. Op de 332 kilometer lange '**dodendraad**' stond tweeduizend volt. Mensen die toch de grens over probeerden te gaan, werden geëlektrocuteerd. De dodendraad zorgde voor honderden slachtoffers.

3.37 Wat gebeurde er met Belgen die naar Nederland vluchtten?

3.38 Waarom bouwden de Duitsers de dodendraad?

BEGRIPPEN BB + KB + GT

distributiebonnen Bonnen die de overheid aan burgers gaf om voedsel te kunnen kopen.

dodendraad Elektronische draad bij de grens tussen België en Nederland die mensen die er tegenaan kwamen elektrocuteerde.

enthousiasme over de oorlog Zin hebben om de vijand te verslaan in een oorlog en daar als winnaar uit te komen.

loopgravenoorlog Oorlog waarbij de soldaten in loopgraven in de grond liggen en maar weinig grond veroveren.

neutraliteit Geen kant kiezen in de oorlog en niet meedoen aan de strijd.

propaganda Overdreven goede berichten in de media over de eigen groep en overdreven slechte berichten over de vijand.

schaarste Tekort aan een product.

vluchtelingen Mensen die hun vaderland verlaten omdat ze denken dat ze in hun land geen (veilig) leven kunnen hebben.

BEGRIPPEN KB + GT

censuur De overheid bepaalt welke berichten niet verspreid mogen worden in de media en wat er in schoolboeken komt te staan (zie ook **4.2**).

handelsbelemmering Brits beleid om te zorgen dat er geen handelsschepen in en uit de Duitse havens konden komen.

onbepaalde duikbotenoorlog Duits beleid om alle schepen te laten zinken die binnen bereik van Duitse duikboten kwamen.

totale oorlog Oorlog die niet alleen gevolgen heeft voor soldaten, maar voor de hele maatschappij.

Von Schlieffenplan Duits plan om een **tweefrontenoorlog** (zie ook **3.1**) te voorkomen: snel Frankrijk uitschakelen en daarna tegen Rusland vechten.

vrijwilliger Iemand die werk doet zonder daarvoor betaald te worden. In oorlogen zijn dat vaak verplegers, chauffeurs en soldaten.

3.3

Het einde van de oorlog

Hoe kwam er na vier jaar een einde aan de Eerste Wereldoorlog?

Na deze paragraaf kun je antwoord geven op de volgende vragen:

- Hoe veranderden de landsgrenzen in Europa door de Eerste Wereldoorlog?
- Hoe eindigde de Eerste Wereldoorlog?
- Wat hield het Verdrag van Versailles in?

WAPENSTILSTAND

Duitsland had geprobeerd om een **tweefrontenoorlog** te vermijden, maar dat was mislukt. Het westfront zat muurvast en ook aan het oostfront werd zwaar gevochten, tegen de Russen. Dat veranderde in 1917. Er braken rellen uit in het Russische Rijk. Er volgde een revolutie en de tsaar werd afgezet. Na de **Russische Revolutie**^{KGT} namen de communisten de macht over in Rusland (zie ook **4.1 De Russische Revolutie en de ontwikkeling van het communisme**). De nieuwe Russische leider Lenin wilde de oorlog met Duitsland zo snel mogelijk beëindigen. Dan kon hij zich daarna richten op zijn eigen land. Lenin sloot begin 1918 vrede met de Duitsers. Hiermee verdween het oostfront. Daar waren de **geallieerde** westerse bondgenoten niet blij mee.

De Duitsers konden nu al hun soldaten naar het westfront sturen. Inmiddels hadden de Verenigde Staten de oorlog aan Duitsland verklaard en veel soldaten naar het front gestuurd. De Duitsers werden flink teruggedrongen. Ondertussen was het Duitse volk de oorlog behoorlijk zat. De Britse blokkade van de Duitse havens zorgde ervoor dat er aan bijna alles een tekort was in Duitsland. Er was veel armoede en honger en het moreel (strijdlust) van de Duitsers daalde. Er kwam onrust en er braken rellen uit. Begin november was de Duitse bevolking er klaar mee. De keizer werd afgezet en Duitsland noemde zichzelf een **republiek**.

Afb. 3.15 Krantenkoppen op Wall Street in New York meldden dat de oorlog voorbij is (1918).

De nieuwe republiek voerde onderhandelingen met de geallieerden over vrede. Om 11.00 uur op 11 november **1918** ging de **wapenstilstand** in. De oorlog was afgelopen.

- 3.39 Hoe verdween het oostfront voor Duitsland?
- 3.40 Waarom wilden de Russen stoppen met de oorlog tegen Duitsland?
- 3.41 Waarom waren de geallieerden kwaad na de vrede tussen Rusland en Duitsland?
- 3.42 Wat waren de gevolgen van de oorlogsmoeheid van het Duitse volk?

EEN GROTE OORLOG

De Eerste Wereldoorlog wordt gezien als de eerste oorlog waar landen uit de hele wereld bij betrokken waren. Deze oorlog wordt ook wel de Grote Oorlog genoemd, ook al was de Tweede Wereldoorlog nog groter (zie **5. De Tweede Wereldoorlog**).

In totaal sneuvelden er door de strijd bijna negen miljoen militairen en waren er één miljoen burger-slachtoffers. Daarnaast stierven door honger en ziektes nog bijna zes miljoen burgers.

3.43 Waarom wordt de Eerste Wereldoorlog ook wel Grote Oorlog genoemd?

NIEUWE LANDEN

Na de Eerste Wereldoorlog zijn de grenzen van landen in Europa flink veranderd. Polen werd weer een zelfstandig land en de Baltische Staten (Estland, Letland en Litouwen) werden opgericht. Oostenrijk-Hongarije was uiteengevallen in de landen Oostenrijk, Hongarije en Tsjecho-Slowakije. Ook veranderden namen van landen. Het Duitse keizerrijk werd vervangen door de **Republiek van Weimar**. In Rusland was na de Russische Revolutie het **communisme** aan de macht gekomen en zou de Sovjet-Unie ontstaan (zie: **4.1 De Russische Revolutie en de ontwikkeling van het communisme**). En het Ottomaanse Rijk werd de Turkse Republiek.

3.44 Welke drie landen veranderden na de Eerste Wereldoorlog van naam?

VERDRAG VAN VERSAILLES

De wapenstilstand was gesloten op 11 november 1918. Toen begonnen de vredesonderhandelingen. In juni 1919 werd het **Verdrag van Versailles** ondertekend. Dat vredesverdrag zei dat Duitsland als enige land schuldig was aan de oorlog. Bij het opstellen van het verdrag bepaalden de geallieerde overwinnaars de voorwaarden. Hoofdrolspelers hierbij waren Engeland, de Verenigde Staten en Frankrijk. Duitsland mocht als verliezer niet meepraten. Ook Rusland was niet uitgenodigd. De geallieerden voelden zich door hen in de steek gelaten omdat Rusland al eerder vrede met Duitsland had gesloten.

In het Verdrag van Versailles zaten voor Duitsland flink wat vernederende maatregelen. Zo moest het land de volledige schade van de oorlog vergoeden, omdat het als enige verantwoordelijk werd gehouden voor het ontstaan van de oorlog. Dat hield in dat Duitsland torenhoge **herstelbetalingen** aan de geallieerden moest doen. Bovendien moest Duitsland zijn **koloniën** en een deel van het Duitse **grondgebied** afstaan, onder andere aan Polen en aan Frankrijk. En Duitsland moest **demilitariseren**^{KGT}: het mocht voortaan nog maar een leger van maximaal 100.000 man hebben. Militaire vliegtuigen, duikboten en tanks werden verboden.

De voor Duitsland vernederende **strafbepalingen** hadden grote gevolgen. Tijdens het opstellen van het vredesverdrag waren er protesten geweest. Mensen vonden de straf veel te zwaar. Ze waren bang dat Duitsland niet genoeg geld had voor de herstelbetalingen. Deze mensen kregen uiteindelijk gelijk. Als gevolg van de herstelbetalingen raakte Duitsland in een grote economische crisis. De nieuwe regering kon deze problemen niet oplossen. Er ontstond wantrouwen tegen de nieuwe Duitse **democratische** leiders van de Weimarrepubliek.

3.45 Welke drie landen bepaalden wat er in het Verdrag van Versailles kwam te staan? En welke twee landen mochten niet meepraten?

3.46 Noem drie maatregelen voor Duitsland uit het Verdrag van Versailles.

3.47 Door de maatregelen van het Verdrag van Versailles gingen Duitse burgers later de nieuwe leiders van de Weimarrepubliek wantrouwen. Leg dit uit.

Afb. 3.16 Eerste Amerikaanse troepen in Frankrijk (1917).

VOLKENBOND KB + GT

In 1919 bedacht de Amerikaanse president een manier om een volgende oorlog te voorkomen. Daartoe werd de **Volkenbond**^{KGT} opgericht. Door middel van samenwerking moesten nieuwe conflicten tussen landen voorkomen worden. De Verenigde Staten werd geen lid van de Volkenbond. Duitsland en Rusland mochten in het begin niet lid worden, maar later wel. Toch kon de Volkenbond niet voorkomen dat in 1939 de Tweede Wereldoorlog uitbrak.

3.48^{KGT} Waarom werd in 1919 de Volkenbond opgericht?

3.49^{KGT} Waarom is het doel van de Volkenbond niet gehaald?

BEGRIPPEN BB + KB + GT

grondgebied Stuk grond waar je de baas over bent. Bij gebiedsafstand moet je een deel van jouw grondgebied aan een ander land geven.

herstelbetalingen Geld dat Duitsland als straf moest betalen aan de **geallieerden** (zie ook **3.1**) na het einde van de Eerste Wereldoorlog.

Republiek van Weimar (ook wel: Weimarrepubliek) Naam van Duitsland na het einde van de Eerste Wereldoorlog.

strafbepalingen Straffen opleggen aan een ander. Na de Eerste Wereldoorlog werden deze voor Duitsland vastgelegd in het **Verdrag van Versailles**.

Verdrag van Versailles Vredesverdrag uit 1919 met afspraken over het einde van de Eerste Wereldoorlog en strafbepalingen voor Duitsland.

wapenstilstand Afspraak tussen landen die oorlog voeren om daar (even) mee te stoppen.

Afb. 3.17 Speciaal voor de **Volkenbond**^{KGT} werd het Palais des Nations gebouwd in Genève. Tegenwoordig is het gebouw in gebruik door de **Verenigde Naties** (zie **6.3**).

BEGRIPPEN KB + GT

demilitarisatie Het ontwapenen van een land of gebied. Daar zijn dan geen of minder soldaten en wapens te vinden.

Russische Revolutie De **communistische** opstand die in **1917**^{KGT} in Rusland uitbrak. Daarmee zette het volk de tsaar (vorst) af en werd een nieuwe staat gesticht, de Sovjet-Unie (zie ook **4.1 De Russische Revolutie en de ontwikkeling van het communisme**).

Volkenbond Organisatie die werd opgericht na de Eerste Wereldoorlog, met het doel dat landen meer gingen samenwerken.

Toepassings- en inzichtsvragen

Aanleidingen en oorzaken van de Eerste Wereldoorlog

bron 3.1

De Duitse keizer Wilhelm wil ook een hap uit de wereld.

Gebruik bron 3.1.

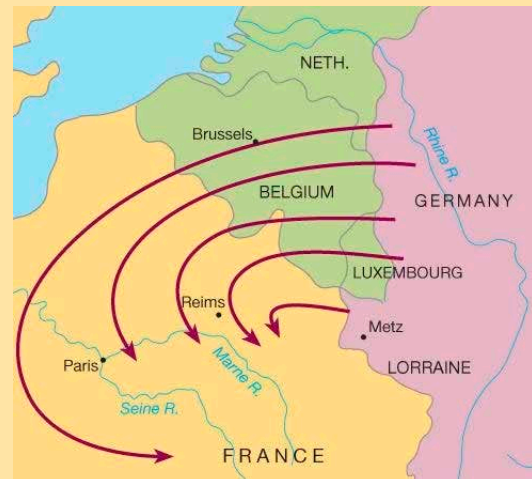
- 3.50** Welke indirecte oorzaak van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog herken je in de afbeelding?
- 3.51** Noem nog twee andere indirecte oorzaken van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.
- 3.52** Noem ook de directe aanleiding van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.

Bekijk afbeelding 3.7 op pagina 59.

- 3.53** Wat is de naam van het bruingekleurde bondgenootschap?

Het verloop van de oorlog

bron 3.2

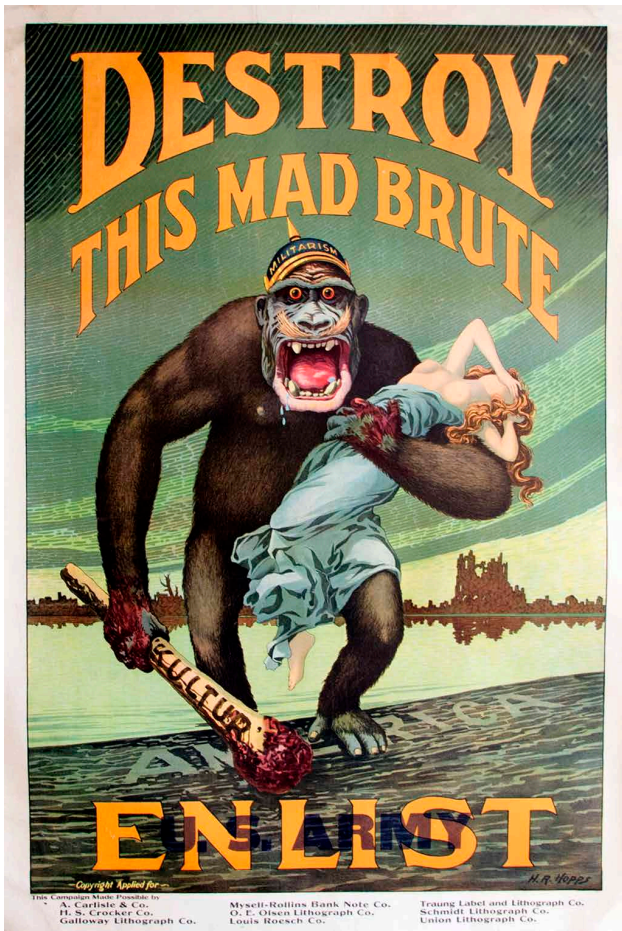
Gebruik bron 3.2.

- 3.54^{KGT}** Wat is de naam van het Duitse aanvalsplan in bron 3.2?
- 3.55^{KGT}** Leg uit wat de bedoeling van dit plan was.
- 3.56^{KGT}** Waarom mislukte dit plan?
- 3.57^{KGT}** Wat was het gevolg van deze mislukking? Noem het begrip.

bron 3.3

Een poster uit de Eerste Wereldoorlog om mensen te werven voor het Amerikaanse leger.

Toelichting:

Op de poster staat: 'Maak deze wrede gek kapot'. En daaronder: 'Schrijf je in voor het Amerikaanse leger'. De gorilla met de bebloede knots moet het Duitse rijk voorstellen.

Gebruik bron 3.3.

3.58 Welke **twee** begrippen zijn van toepassing op deze bron?

- A Censuur
- B Propaganda
- C Vijanddenken
- D Enthousiasme over de oorlog

Gebruik nogmaals bron 3.3.

3.59 Uit welk jaar is deze bron vermoedelijk afkomstig?

Gebruik nogmaals bron 3.3.

3.60^{KGT} Geef een directe aanleiding voor waarom Amerika mee ging doen aan de oorlog.

bron 3.4

Toelichting

Op de poster staat de tekst: 'Deze vrouwen doen hun deel, ze leren munitie te maken.'

bron 3.5

Toelichting

De bestuurster en conductrice van een tram.

Gebruik bron 3.4 en bron 3.5.

3.61ST Leg uit wat het begrip totale oorlog te maken heeft met beide afbeeldingen.

bron 3.6

Een foto van de grensovergang tussen Nederland en België.

Gebruik bron 3.6.

3.62 Wat was de naam van de strengbewaakte grens tussen Nederland en België?

3.63 Leg uit waarom deze grens zo heette.

3.64 In 1916 gingen veel producten in Nederland 'op de bon'.

→ Geef een verklaring voor waarom dit nodig was.

Het einde van de oorlog

bron 3.7

Een poster in Duitsland in 1918.

Toelichting:

Op de poster zien we een vermoeide soldaat. Daarboven staat: 'Vrede, arbeid, brood'.

Gebruik bron 3.7.

3.65 Leg uit waarom deze poster in 1918 moet zijn gemaakt.

3.66 De Eerste Wereldoorlog is de geschiedenis ingegaan als de Grote Oorlog.
→ Leg uit waarom de term Grote Oorlog ook een geschikte naam is voor de Eerste Wereldoorlog.

Door de tijd heen

3.67 Hieronder staan vier begrippen. Geef van elk begrip aan of dit past bij de Eerste Wereldoorlog of niet.

- A Militariseren
- B Kernwapens
- C Deportatie
- D Loopgravenoorlog

Doe het zo:

A past ... (kies: wel/niet) bij de Eerste Wereldoorlog.
B past... etc., totdat je alle letters hebt gehad.

bron 3.8

Een deel van de kaart van Europa.

Gebruik bron 3.8.

Je ziet hier een kaart van Europa.

3.68 Is dit de situatie van kort vóór de Eerste Wereldoorlog of kort ná de Eerste Wereldoorlog? Licht je antwoord toe met **twee** argumenten.

3.69 Hieronder staan vijf gebeurtenissen die te maken hebben met de Eerste Wereldoorlog.

- A De Verenigde Staten neemt deel aan de Eerste Wereldoorlog.
  - B De Duitsers bouwen de 'dodendraad' tussen de Belgische en Nederlandse grens.
  - C Het Verdrag van Versailles wordt ondertekend.
  - D De wapenstilstand wordt gesloten.
  - E Frans Ferdinand wordt vermoord.
- Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van oudst naar meest recent. Noteer alleen de letters.

Doe het zo:

Eerst ..., dan ..., vervolgens ..., daarna ..., en ten slotte ... (vul letters in).

4

Het interbellum (1918-1939)

Tussen de Eerste Wereldoorlog en de Tweede Wereldoorlog kende Europa ruim twintig jaar vrede. Deze periode noemen we het interbellum, wat ‘tussen oorlogen in’ betekent. Er heerste dan wel vrede, maar het was zeker geen rustige periode. Veel landen moesten herstellen van de Eerste Wereldoorlog. Lang niet alle burgers waren tevreden met hoe hun regering dat aanpakte. Zo brak in Rusland de Russische Revolutie uit en werd de Sovjet-Unie opgericht. Toen er in 1929 een wereldwijde economische crisis ontstond, nam de ontevredenheid onder Europese burgers verder toe. Vooral in Duitsland, dat het erg zwaar had door de hoge herstelbetalingen na de Eerste Wereldoorlog. Daar kwam het nationaalsocialisme op onder leiding van Hitler. Hij beloofde alle problemen voor Duitse burgers op te lossen. Deze ideeën leidden uiteindelijk tot de Tweede Wereldoorlog (zie **H5 De Tweede Wereldoorlog**).

Afb. 4.1 Duitse kinderen bouwen een toren van bankbiljetten (1923). Duits geld was in de jaren 1920 snel minder waard geworden. Duitsland had grote schulden door de Eerste Wereldoorlog, en wilde het gebrek aan geld oplossen door meer bankbiljetten bij te drukken. Dat zorgde voor extreme **inflatie**^{KGT} en armoede in Duitsland. In 3 jaar tijd werd het papiergeld maar liefst 100 miljard keer minder waard! De Duitse bevolking was wanhopig. Na de invoering van het **Dawesplan**^{GL} zou het nog tot 1928 duren voordat de economie wat herstelde. Maar in **1929** begon de volgende economische crisis alweer.

IN DIT HOOFDSTUK MAAK JE KENNIS MET:

Hendrik Colijn

Nederlandse politicus, die met **aanpassingspolitiek** de economische crisis wilde oplossen

Adolf Hitler

Duitse politicus en **dictator**, die met **nationaalsocialistische** ideeën Duitsland leidde en daarbij Joden (en andere minderheidsgroepen) discrimineerde

Vladimir Lenin ^{GL}

Russische politicus, die na de **Russische Revolutie**^{KGT} leider werd van Rusland en het **communisme** invoerde

Anton Mussert

Leider van de **Nationaal-Socialistische Beweging** (NSB, Nederlandse versie van de **NSDAP**^{GL})

4.1 ^{GT} De Russische Revolutie en de ontwikkeling van het communisme (1917-1953)

4.2 Herstel en crisis in de jaren 1920 en 1930

4.3 De opkomst van het nationaalsocialisme

IN DIT HOOFDSTUK LEER JE DE BETEKENIS VAN:

- aanpassingspolitiek
- antidemocratisch
- antisemitisme
- arisch/niet-arisch
- beurskrach op Wall Street
- censuur
- communisme
- dictatuur
- discriminerende maatregelen
- Führerprincipe
- geheime politie
- nationaalsocialisten
- nationaalsocialistische ideologie
- nazi's
- NSB
- persoonsverheerlijking
- rassenleer
- staatsterreur
- stempel halen
- totale staatscontrole
- twijfels over de democratie
- vervolgen
- wereldwijde crisis
- werkloosheid
- werkverschaffingsprojecten
- extreemrechts^{KGT}
- gelijkschakeling^{KGT}
- indoctrinatie^{KGT}
- inflatie^{KGT}
- Kristallnacht^{KGT}
- rassenwetten^{KGT}
- totalitaire staat^{KGT}
- Bund Deutscher Mädel^{GT}
- collectivisatie^{GT}
- Dawesplan^{GT}
- dolkstootlegende^{GT}
- extreemlinks^{GT}
- fascisme^{GT}
- Gestapo^{GT}
- Hitlerjugend^{GT}
- NSDAP^{GT}
- planeconomie^{GT}
- showproces^{GT}
- stalinisme^{GT}
- strafkampen^{GT}
- vijfjarenplan^{GT}
- zuivering^{GT}

Benito Mussolini ^{GT}
Italiaanse politicus en dictator, en oprichter van het **fascisme** ^{GT}

Jozef Stalin
Russische politicus en dictator, die met zijn **stalinisme** ^{GT} een wereldmacht wilde te maken van de Sovjet-Unie

IN DIT HOOFDSTUK LEES JE WAAROM DE VOLGENDE JAARTALLEN BELANGRIJK ZIJN:

1923 ^{GT} bezetting van het Ruhrgebied; mislukte staatsgreep door Hitler

1929 beurskrach van Wall Street, start wereldwijde economische crisis

1924 ^{GT} Dawesplan ^{GT}

1933 machtsovername door de nazi's in Duitsland

1926 ^{GT} Duitsland wordt lid van de Volkenbond^{KGT}

1938 ^{KGT} Kristallnacht^{KGT} (9 november)